

Marhabo Sayfulloyevna Ashurova
Buxoro davlat universiteti pedagogika
kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)
ashurova.marhabo84@buxdu.uz

BUXORO JADIDLARI ASARLARIDA TA'LIM VA TARBIYAGA OID MASALALARNING IFODALANISHI

Annotasiya. Mazkur maqolada Buxoro jadidlari asarlarida ta'lim-tarbiyaga oid ma'lumotlar yoritilgan. Bunda ta'lim berish shakllari hamda yangi usul vositalari xususida fikr bayon etilgan.

Kalit so'z va iboralar: milliy tarbiya, jadidchilik, madrasa, oliy maktab, usuli savtiya maktabi.

ВЫРАЖЕНИЕ ВОПРОСОВ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ БУХАРСКИХ ДЖАДИДОВ

Аннотация. В статье рассматриваются сведения, связанные с образованием в трудах бухарских джадидов. В этом плане формы образования и новые методы. Высказываются мнения об инструментах.

Ключевые слова и фразы: национальное образование, джадидизм, медресе, высшая школа, школа Усули Савтия.

EXPRESSION OF EDUCATIONAL AND UPBRINGING ISSUES IN THE WORKS OF BUKHARA JADIDS

Abstract. This article covers information on education and upbringing in the works of Bukhara Jadids. It presents ideas about the forms of education and new methods.

Keywords and phrases: national education, Jadidism, madrasa, higher school, savtiya school of methods.

Kirish. XX asr boshlarida jadidlar yaratgan maktab tizimidagi yangiliklarni o'rganish doimgidanda muhim ahamiyat kasb etdi. Chunki, o'lka ziyolilarining maktab darsliklari, bolalar adabiyoti matbuot nashrlarining voqelikka aylangani ta'rifga sazovordir. Jadidlarning milliy ozodlik harakati xalqning moddiy hamda ma'naviy hayotini yaxshilashda diqqatni ko'proq bolalarga qaratishi bejiz bo'lmagan, albatta. Yangi usuldagi maktablarni ochish ehtiyoji ham "do'konda o'tirib nasiya yozadurg'on xodimlar etkazish emas"ligini anglash ehtiyoji edi. Bu maktablarning tashkilotchilari Saidrasul Aziziy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Adduqodir Shakuriy, Siddiqiy – Azjiy, Munavvar Qori, Abdulla Avloniy, Muhammadsharif So'fizoda, Abdurauf Fitrat, Sadriddiy Ayniy kabi ijodkor va pedagoglar bo'lishgan. Ular o'zlari ochgan maktab o'quvchilari uchun Saidrasul Aziziyning "Ustodi avval", Munavvar Qori "Adibi avval", Abdulla Avloniy "Birinchi muallim", Sadriddin Ayniy "Tahsib us-sibyon" singari ko'plab alifbo va darsliklar va ona-tili, imlo qoidalari, jug'rofiya, hisobga doir o'quv qo'llanmalarini tuzib, nashr ettirdilar. Bundan tashqari jamiyatning kambag'al oila bolalarini bilim olishiga sharoit yaratish, iqtidorli yoshlarni chet ellarga yuborib, o'qitish maqsadida xayriya jamiyatini tashkil etdilar.

Jadidlar tuzgan xayriya jamiyati va ular yaratgan maktablar uchun darsliklar o'sib kelayotgan yosh avlodning har tomonlama mukammal, komil inson qilib tarbiyalash g'oyasi bo'lgan.

Maktablarning o'quv dasturi boshlang'ich diniy ta'lim, islom asoslari, diniy ibodat, axloqiy tarbiyaga yo'naltirilgan, atrof-muhit, jamiyat haqida ham tushunchalar bergan. Ammo maktabxonalaridagi ta'lim usuli, ularning iqtisodiy ta'minoti, o'qish muddatlari, sanitariya- gigiena

sharoitlari talabga javob bermasligi, ularning ko'pchiligi xayriya hisobidan yoki xususiy va jamoat mablag'lari asosida ish yuritishi va davlat tomonidan ta'minlanmaganligi, o'quv dasturida dunyoviy bilimlarga e'tiborsizlik, o'qituvchilarning bilimi etarli emasligi ularni zamon talablariga hamohang bo'lishiga imkon bermadi.

Buxoro amirligida hukm surgan ijtimoiy-siyosiy muhit, mamlakatdagi ta'lim holatida ham yaqqol aks etib turardi. Siyosiy tuzum va ma'muriy boshqaruv kabi ta'lim tizimida ham hamon o'rta asrlarga mansub usullar hukmron bo'lib, ular mamlakatning taraqqiy etishiga to'sqinlik qilar edi.

Buxoro amirligida boshlang'ich ma'lumot tizimi o'zining mazmuni va uslubi jihatidan bir qancha kamchiliklarga ega edi. Boshlang'ich maktablar zamon talabidan orqada qolgan, o'qitish usulining samarasi past edi. Bunday holat o'z davrida bu maktablarda savod chiqargan Sadridin Ayniy tomonidan ham qayd etilgan bo'lib, bu haqda shunday deydi: "Ta'lim usuli juda tartibsiz edi. Biz hammamiz qoida va usulni bilmasdan qiynalar edik"[1].

Adabiyotlar tahlili. Amirlikda an'anaviy ta'lim tizimida hamon hukm surib kelgan eski usuldan biri bu yodlash, ya'ni harflar va matnlarni o'qituvchi ovozidan ilib olinib, takrorlash usuli hisoblangan. Savod chiqarishni qiyinlashtirib, uning cho'zib yuborilishiga olib kelar edi. An'anaviy boshlang'ich maktablarda o'qish va yozishga bir paytning o'zida o'rgatilmagan, ya'ni o'quvchi yozishga o'qishni to'liq o'zlashtirib olgandan keyingina o'rgatilgan. Maktab o'quvchilari "So'fi Olloyor", ba'zan "Xoja Hofiz" nomli kitoblarni o'qiy oladigan bo'lganlaridan keyingina "xatga tushgan". Yozuvga o'rgatishning qachon boshlanishi o'qituvchiga va o'quvchining individual qobiliyatiga bog'liq bo'lgan. Bu erda yagona tartib qoida mavjud bo'lmagan.

Xalq orasida «So'fi Olloyor» nomi bilan mashxur «Sabotul-ojizin» asari Movarounnahr o'lkalarida XX asrga qadar madrasalarda darslik sifatida o'qitilgani haqida yuqorida gapirib o'tdik. O'quvchilar savodxonlikning ma'lum darajasidan keyin ushbu kitob mutoalasiga kirishishgan. XX asrning 1-choragigacha esa o'rta maktabning boshlang'ich sinf o'quvchilari «Sabotul-ojizin»dan dars olishgan. «Sho'ro» jurnalining 1917 yil 7-sonida bosilgan quyidagi xabarni keltiramiz: «Usuli qadim ila o'qigan zamonda maktablarda ham, o'rta maktablarda ham o'quvchi bolalarning hech biri «Sabotul-ojizin» o'qimay qolmagan, desam mubolag'a bo'lmaydi. Ul vaqtda devorga osib qo'yilgan «programma» degan narsa bo'lmasa-da, «...Fazoilush-shuhur» o'qigach, «Sabotul-ojizin»ni o'qimay o'tish mumkin emasdek edi. «Sabotul-ojizin»ning sharhi - «Risoi Aziza» o'qitilar edi. Lekin o'qish bilan anglash orasida juda katta farq bo'lganidek, kitobning adabiy foydasi yashirin qolgan...» Haqiqatan ham ifoda uslubi sodda, ohangi turkona, badiiy saviyasi yuksak «Sabotul-ojizin» kitobini o'qish bilan uqish o'rtasida farq sezilarli ravishda ulkan. Shuning uchun ham yuqorida keltirilgan xabar muallifi: «Barcha o'quvchilar kitobning ahamiyatini anglagan edilar, deb aytishga botirchilik qilub bo'lmaydi. Anglagan taqdirda ul kitobni boshlang'ich sinf o'quvchilarga emas, yuqoriroq chiqib, arab, forsiy tilidan xabardor bo'lganlarga o'qish lozim edi», deb bejiz aytmagan. Negaki, «Sabotul-ojizinyani to'la ma'noda anglash nafaqat arabiy, forsiy va qadim to'rkiy tildan xabardor bo'lish, balki aqida, fiqh, tafsir, hadis, tarix, siyrat va adab ilmlari bo'yicha ham muayyan tayyorgarlikka ega bo'lishni taqozo etadi.

So'fi Olloyorning hayoti va ijodiga hamisha katta bo'lib kelgan. Bunda ularga mutafakkir asarlaridan tashqari, hijriy 1221/1806 yilda tatar olimi, Tojiddin Yolchig'ul o'g'li tomonidan yozilgan "Risoi Aziza" kitobi asosiy manba bo'lib So'fi Olloyorni turk dunyosida mashhur qilgan va uning asarlaridagi buyuk g'oyaning keng hududlarga tarqalishiga katta hissa qo'shgan ajoyib asardir. Muqaddimada ko'rsatishicha, uni qizi Aziza iltimosiga muvofiq qo'llanma tarzida yaratgan.

So'fi Olloyorning o'zbek va tojik tillarida mumtoz adabiyotining g'azal, tuyuq, soqiynoma, masnaviy kabi lirik janrlarida ijod etgani ma'lum. Bu So'fi Olloyorning iqtidorli shoir, zullisonayn adib sifatida o'zbek va tojik adabiyoti tarixida munosib o'rni borligidan dalolat beradi. Ammo shoirlik uning asosiy fazilati emas. So'fi olloyor birinchi navbatda, yirik ilohiyotchi va faqih,

mutakallim olim, Imom A'zam Abu Hanifa ta'limotini rivojlantirgan, "Savodi A'zam" an'analariga yangi hayot baxsh etgan buyuk din arbobidir.

So'fi Olloyordan bir necha asarlar meros qolgan. Bular "Maslak ul-muttaqin", "Sabot ul-ojizin", "Maxzan ul-mute'in" va "Murod ul-orifin" asarlari bo'lib, islom dini asoslari-aqida va furu'fiqhiy masalalar, tasavvuf ilmi sharhiga bag'ishlangan. Oldingi ikki asar nazmda bitilgan bo'lib, biri-turkiy, ikkinchisi- forsiyda ta'lif etilgan.

"Sabot ul-ojizin" islom dini asoslarini o'rgatuvchi eng muhim fan bo'lgan aqida (aqoid) masalalarining turkiydagi sharhidir. Shoirning o'zi aytganidek:

Yozildi forsiy til birla maktub,
Aqidotu furu' qurbi mahbub.
Anikim ko'rdilar turkiy yoronlar,
Dedilar: "Gar duo qilsa eranlar.
Bitilsa turki til birla aqiyda,
Ko'ngillar bo'lsa ondin oramiyda."
Tamalluq qildilar chun bir necha yor,
Qalam tortay, Xudo bo'lsun madadkor.
Va lekin aylayin so'zlarni ijmol,
Manga yo'qtur mufassal qilg'ali hol.

So'zimiz boshida «Sabotul-ojizinni to'la ma'noda anglash xususida gapirgan edik. Ulug'larlardan biri: «Sabotul-ojizin» mag'zi Qur'ondir» degan ekan. Demak, bu mag'zga etish bayt mazmunini sharhlab, undagi tasvir vositalarini sanash bilangina amalga oshmaydi. Balki, baytlarga yashirin sirlar tafsir yordamida ochiladi, nozik va chigal ma'nolar hikmatini hadislar chaqib beradi, sharhlaydi. Ana shundagina So'fi Olloyor shaxsi, uning ijodiy quvvati butun qirralari bilan namoyon bo'ladi. Bugungi kunda «Sabotul-ojizin»ning O'zRFASHI fondida saqlanayotgan, turli davrlarda ko'chirilgan 94 ta qo'lyozma, 61 ta toshbosma nusxalarini mavjudligini ko'rish mumkin.

An'anaviy maktablardagi muammolardan yana biri o'qituvchilarning maktabda ta'lim olayotgan o'quvchilarga nisbatan bir xil munosabatda bo'lmasligida edi. 1906 yilda e'lon qilingan "Musulmon maktablarida ta'lim" deb nomlangan tanqidiy maqolada: "Maktablarda dars beradigan muallimlarning ba'zilar boy kishilarning bolalarini alohida diqqat-e'tibor bilan o'qitadilar. Chunki bunga sabab o'sha muallimlarga katta-katta hadyalar berib turishadi. Boylarning bollalari ham ustozlariga pul berib turishadi. Kambag'al, faqirning bolalariga esa deyarli e'tibor bermas edilar. Boy kishining bolasini 2-3 yilda o'qish-yozishni biladigan qilishsa, faqir bolalari 5-6 yilda ham "Haftiyak"dan chiqmay, shu muddat ichida 4-5 ta "Haftiyak"ni yirtib, darsdan qochib ketardilar"[2], - deb ta'kidlangan.

Muhokama va natijalar. Maktablarning holati ham zamon talablariga javob bermas edi. Ularning moddiy jihatdan ta'minlanmaganligi haqida Turkiston o'lkasining maktab va madrasalar bo'yicha maxsus inspektori V.P.Nalivkin 1901 yilda qayd etishicha: "An'anaviy maktablarda maktab uchun qurilgan maxsus bino deyarli yo'q. Aksari maktablarning mashg'uloti masjidlarda yoki to'g'ridan-to'g'ri masjidning ayvonida yoxud masjid huzuridagi hujrada o'tkaziladi, chunonchi tekshirilgan 142 ta maktabdan 109 tasi masjidlarda, 27 tasi maktabdorlar uyida, 5 tasi mozorlar huzurida va qorixonalarda bo'lib, faqat bitta maktabning maxsus qurilgan binosi bor. Demak, o'lka inspektori tomonidan tahlil etilgan maktablarning 76,7 foizi masjidlarda, 19,0 foizi domlarning uyida, 3,5 foizi esa mozor va qorixonalarda, bor yo'g'i 0,8 foizgina maxsus binoda bo'lgan. Buxoro amirligida ham ahvol bundan yaxshi emas edi.

Maktabxonalarning ko'pchiligi maxsus binolariga ega emasligi bois ularning sanitariya-gigiena holati va boshqa shart-sharoit ham talab darajasida bo'lmagan. Bolalar o'qiydigan xonalar tor, yorug'lik etarli darajada emas, oyna yoki derazalaridan yorug'lik tushmas, ayrim hollarda ularning o'rnini kichkina tuynuk bajarar, xonaning ichkarisi zax, qishda sovuq bo'lar edi.

Sadriddin Ayniyning an'anaviy maktab haqidagi xotiralarida ham "maktabning derazasidan" darsxonaga hech bir yorug'lik kirmas edi, deb ta'kidlanganligi bejis emas edi. Maktabxonalarda bolalar bo'yra yoki poxol ustida cho'kka tushib, domlaga qarab o'tirgan,

xonaning ikki tomoni va poygak tomoni bo'ylab uzun taxtalar qo'yib qo'yilgan. Kitoblar ana shu taxtalar ustiga qo'yib o'qilgan. Qishki qattiq sovuqda maktabxona tanchasiga gulxan yoqilgan, bolalar tutun ichida oldinma-keyin yo'tala-yo'tala "saboq o'qigan". O'tin-ko'mir xonaning bir burchagida turgan.

Maktablardagi muammolardan biri tartib-intizomning bo'shligida namoyon bo'lar edi. Maktabga odatda bolalar uylarida nonushta qilib bo'lganlaridan keyin kelib, eshik oldida to domla kelguncha, turli o'yinlar bilan ovora bo'lganlar. Bu o'yinlar ko'pincha mushtlashuv bilan tugardi. Maktabxonaga dars boshlanganidan keyin ham bolalar yakka holda yoki ko'plashib kirib kela berishgan. Maktabxonada domla yo'q paytlarida bolalarning to'poloni avjiga chiqqan, ular o'zaro kurash tushgan, mushtlashishga va hokazo. Darsning boshlanishi va tugashi soatlari aniq belgilanmagan va nazorat qilinmagan. O'quvchilarning tanaffus va bo'sh vaqtlari e'tiborsiz qoldirilgan.

Maktab faoliyatidagi kamchiliklarning ishga mas'uliyati nazoratga olinmaganligida namoyon bo'lgan. Ularni o'quv yili davomidagi faoliyatining uzluksizligi talab etilmagan. Buni Fitrat qo'yidagicha izohlaydi: "O'quvchilar muallimdan saboq oladilar. Muallim ham "o'qi" va "o't"dan nariga o'tmaydi, hech kim parvo qilmaydiki, kechagi saboq o'zlashtirildimi, bugungi saboq tushunarli bo'ldimi yo yo'q". Masjidlardagi va xususiy uylardagi maktablar qanday osonlik bilan ochilgan bo'lsa, shu taxlitda osonlik bilan yopilishi tabiiy hol. Buning uchun o'qituvchining masjidga keluvchi namozxonlardan biri bilan kelisha olmay qolishi ham etarli bo'gan. Maktab yopilib, yangi o'qituvchi topilgancha bir necha oy dars bo'lmagan, ya'ni o'qish faoliyati to'xtagan. Demak o'quv jarayonining uzluksizligiga rioya etilmagan.

"Maktab va madrasalari bo'lmagan, yoxud bo'lib-da nizom va tartibga qo'yilmagan millatning holi parishon, moziysi barbod va istiqboli qorong'u va umidsiz bo'ladur. Bugun Buxoroda qariyb 350 qadar ibtidoiy maktablar bordur. Bulardan hech birisi tartib va intizomlik emas", - deb yozgan edi. 1914- yilda "Oyina" jurnali. Ushbu so'zlarning muallifi muallim Niyoziy Rajabzoda Buxoro maktablarining zamon talabiga javob bera olmay qolganidan afsuslanib, ularni isloh qilishga da'vat etgan.

Buxorodagi an'anaviy (boshlang'ich) maktablar faoliyatini yo'lga qo'yishda muayyan dastur va darsliklar asosida o'qitishning tashkil etilmaganligi va nazorat qilinmaganligi holati 1911-yilda Buxorodagi siyosiy agentlik tomonidan Turkiston general-gubernatorligi ma'muriyatiga yo'llangan maktubda ham qayd etilgan. Boshlang'ich maktablarda bolalar yoshiga, o'zlashtirish darajasiga qarab alohida sinflarga emas, o'qib turgan kitoblariga qarab qo'yidagi guruhlariga bo'lingan: taxtaxonlar (ya'ni taxtaga yozilgan alifbeni o'rganayotganlar), abjadxonlar (ya'ni bo'g'inlarni qo'shib o'qiydiganlar), haftiyakxonlar (boshlang'ich maktabda o'quv kitobi hisoblangan "Haftiyak", ya'ni Qur'ondagi suralarning ettidan birini o'rganayotganlar), qur'onxonlar (Qur'oni Karimning suralarini o'rganayotganlar) va boshqalar. Maktab o'quvchilari sinfdan sinfga ko'chirilmagan, egallagan bilimi baholanmagan, darsni o'zlashtirish qat'iy talab etilmagan, o'quvchilar davomati rasman qayd etib borilmagan.

Maktabda dars o'tish, ovqat eyish, kimnidir darsxonaga kirib kelishi va boshqa sabablar bilan bo'linib turgan. Domla darsxonada choy ichib ovqat egan, namoz o'qigan. Shu bois darsxona ko'proq domlarning uyiga, xonasiga o'xshar edi. Maktabda biror-bir ilmu-hunar yo'qligi, maktab va madrasa ilmi o'rtasida bog'liqlik yo'qligini mahalliy hukumat mansabdorlari ham e'tirof etgan.

Dars jarayonda avval peshqadam (ilg'or) bolalarning sabog'i o'qitib ko'rigan, ularga yangi saboq berilgan, keyin o'rta kitobxonlar bilan shug'ullanilgan va nihoyat, qo'yi guruhdagi bolalarning sabog'i o'qitib ko'rilib, yangi saboq berilgan. Ammo har kungi darsni o'rta kitobxonlardan boshlaydigan yoki darsni maktabxonadagi bolalarning hammasidan bir boshdan sabog'ini so'rab, yangi saboq berishdan boshlaydigan domlalar ham bo'lgan. Bu sohada maktablarda yagona tartib amal qilmagan.

XIX asr oxiri va XX asrning boshlarida Buxorodagi maktablarda o'qitiladigan usuli qadim deb atalib, uning asl mohiyati hijolab (hijjalab), ya'ni bo'g'inlab o'qishdan iborat edi. "Abjad"ning hammasi va "Haftiyak"dagi taxminan 13-14 sura hijo usulida o'qitilgan. So'zni hijo usulida o'qishda avval so'zdagi birinchi undosh harfning nomini, keyin ikkinchi undosh harfning nomini

aytib, unga zarur harakatni qo'shib, hijo hosil qilinib, keyin ularni bir-biriga urishtirib-qo'shib, bu so'z bir butunligicha aytilgan. So'zlarni hijo usulida o'qishda tovush emas, balki shu tovushni ifodalovchi harfning nomi asos qilib olingan, so'zni tovush jihatidan tahlil (fonetik) qilishga oid hech qanday ish qilinmagan, tovushlarning qo'shilishi bolalarga tushunarli bo'lmagan, bolalar so'zdagi har bir harf ma'lum bir tovushni bildirishini mutlaqo anglamagan. Hijo usulida o'qishga o'rgatish birinchidan, mexanik ravishda bo'lib, ayni bir narsani qayta-qayta aytishga majbur qilingan; ikkinchidan, bola o'zi aytgan so'zning ma'nosini sira bilmay, maktabdordan (domladan) eshitganini takrorlay bergan; uchinchidan, bunday usulda o'qishga o'rgatish uchun juda ko'p vaqt ketgan.

Eski maktabda o'qish bilan yozish bir vaqtda o'qitilmagan, avval faqat o'qish o'rgatilgan. O'qish hijo bo'g'in usuli bilan o'rgatilgan. O'qishga o'rgatishning "hijai qadimiy" deb atalgan usuli uzoq vaqlar davomida hech qanday o'zgarishsiz davom etib kelgan. Hijo usulida o'qishga o'rgatishni 3 bosqichga bo'lish mumkin.

1-bosqich harfning nomini yodlatish (harfiy metod). Bu metodning mohiyati qo'yidagilardan iborat bo'lgan: bir necha yildan beri o'qiyotgan bolalar maktabxonaga yangi kelgan bolaga bir necha kichik-kichik surani og'zaki yodlatgan. Bola aytayotgan suradagi so'zlaridagi ma'nosini tushunmay, suralarni birin-ketin yodlab olgan, bu orada taxminan bir yilga yaqin vaqt o'tgan. Shundan keyin arab alifbosi yodlatila boshlangan: bola har ikki tomoni randalanib silliqqlangan maxsus taxta olib kelgan. Maktabdor taxtaning bir tomoniga qora siyoh bilan 28 ta arabcha harfning yolg'iz shaklini alifbo tartibida bandlarga bo'lib yozib bergan.

"Haftiyak", odatda, bir-ikki yil o'qitilgan. Boshlang'ich maktabda uni boshidan-oxirigacha o'qitilmagan, maktabdor domla zehni o'tkirroq bolalarni tezroq Qur'oni Karimni o'qishga o'tkazgan. "Qur'onni arablar va boshqa musulmonlar ham maktabda tushunmay yodlab olar edilar", - deb yozgan edi V.V.Bartold[3].

"Haftiyak"ni o'rgangan o'g'il bolalar, uni asosan mexanik tarzda qayta-qayta aytish bilan yod olishar, ba'zan bolalar uni butunlay tushunmasdan yod olishar, hatto ayrim domlalar ham uning ma'nosini to'g'ri va to'la tushuntirib bera olmas edilar[4]. Shoir G'afur G'ulom yozganidek, 16 yilda ham "Haftiyak"dan chiqmagan yigitlar bo'lgan. Haftiyakxonlik shu qadar og'ir bo'lganki, har bir bola o'nlab "Haftiyaki sharif" kitobini yirtib ishdan chiqargan[5].

"Haftiyak"ni u yoki bu darajada, ozmi yoki ko'pmi o'rgangan, ya'ni yod ola bilgan o'quvchi "Chorkitob"ga o'tar edi. Albatta, bu kitobdagi mavzular va ularning mazmuni boshlang'ich maktab o'quvchilarining yosh xususiyatini hisobga olmagan edi.

Shuning uchun ham bolalar uning ma'nosini tushunishga qiynalar, ayrimlar esa, umuman tushunmas edilar. Chunki "Chorkitob" arabiy so'z va iboralar bilan shu darajalar boyitilgan ediki, uni tushunish uchun kishi boyitilgan ediki, uni tushunish uchun kishi o'ta bilimdon, bilag'on bo'lishi kerak edi. "Haftiyak" arab tilida, "Chorkitob" esa fors tilida yozilgan bo'lsa ham buxorolik bolalar uchun tushunarli bo'lgan.

Buxorodagi an'anaviy maktablardagi muammolardan yana biri – o'quvchi-bolalarni jazolash bilan bog'liq holat edi. Ma'lumki, XX asrning boshlariga kelib Yevropa va boshqa rivojlangan mamlakatlarda ta'lim jarayonida bolalarga tan jazosi berish ta'qiqlab qo'yilgan edi. Ammo, Buxorodagi maktablarda bu holat hanuzgacha davom etar edi. Bu holatni Abdurauf Fitrat qo'yidagicha ta'kidlaydi: "O'quvchilar bir muallimdan kaltak va haqoratlar eshitib, har kuni ikki saboq oladilar".

Xulosa. Axloqiy tarbiya berish ham moddiy jazo asosiga yo'naltirilgan edi. Abdullaxon madrasasining vaqf shartiga ko'ra, talaba tartibga xilof ishlar bilan shug'ullansa, hujradan quvulib o'qishdan haydalgan. Albatta, gunohkorlarga nafaqat moddiy jazo, shu bilan birga ma'muriy jazo chorasi ham qo'llanilganligini manbalar tasdiqlaydi. Xulqi yaxshi bo'lmagan va noshar'iy ishlar bilan mashg'ul talabalar madrasadan quvilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayniy S. Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar. – Moskva, 1926.- B.31.
2. // Turkestanская туземная газета, 1906. – 28 марта.
3. Bartold V.V.. Musulmanskij mir.- Petrograd, 1922.- S.48

4. // Turkestanskije vedomosti, 1898. – №32
5. G‘ulom G‘. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Badiiy adabiyot, 1953.- B.6
6. Donish A.Navodir ul-vaqoe. – Toshkent: Fan, 1964. – B.59.
7. Karimov R.H. XIX asr boshlarida Buxoroda ma’naviy hayot // Buxoro tarix sahifalari. Maqolalar to‘plami.- Buxoro, 1999.- B.59.
8. Orifjonov E.Q. XX asr boshlarida Buxoro madaniyati: haqiqat va afsonalar.- Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 1998.- B.59.
9. Suxareva.O.K. Istorii gorodov Buxarskogo xanstva: istoriko-etnograficheskie ocherki. – Tashkent: Akademii nauk Uz SSR, 1958. – S.68 – 71.
10. Кагы-Ниязов Т Н. Очерки истории культуры Советского Узбекистана. – М.: Академии наук СССР, 1955. – S.57.
11. Ahmad Maxdumi Donish. Risola yo muxtasare az ta’rix saltanati xonadoni mang‘itiya. – Stalinobod: Nashriyoti davlati Tojikiston, 1960. – 95 sah.
12. Axmad Donish. Puteshestvie iz Buxary v Peterburg. – Stalinabad: Tadjikgosizdat, 1960. – S. 226.
13. Mirzozoda M.Z. Ilm va maorif // Sadoi Turkiston, 1914. –18 iyul.
14. Shamsiy P. Ulum va maorif // Oyina, 1915. – №8.
15. Mirzo Sirojiddin Hakim. Tuxafi ahli Buxoro (Safarnoma).- Dushanbe: adib, 1992. – 84-85 sahifa.
16. Fitrat A. Buxoro hukumatining islohkorona qadamlari // Oyina, 1915.- №8. – B.199.
17. // Hurriyat, 1917.-№7.
18. Qazoqov B. Buxoro eski madrasalarida ta’lim va tarbiya // Buxoroi sharif, 2006. – 28 iyun.
19. Buxoro davlat me’moriy-badiiy muzey-qo‘riqxonasi fondi.14440/11inventar.